

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T.C.'nin 100. Yılı Özel Sayısı, Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey ss. 67-74.

Geliş Tarihi–Received Date: 14.08.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 07.10.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

ARİSTAKES LASTİVERTSİ'NİN “TARİH” ADLI ESERİNDE MALAZGİRT SAVAŞI'NA DAİR KAYITLAR

 10.53718/gttad.1343065

 FUAT HACİSALİHOĞLU*

ÖZ

Ermeni bir rahip ve tarihçi olan Aristakes Selçukluların Anadolu'ya düzenlediği akınların bizzat şahidi olmuştur. Bu bakımdan *Tarih* adlı eseri dönemin Ermeni kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Daha önceki Ermeni tarihçilerin aksine, Aristakes'in bir hamisi yoktur. Eserine Ermenistan tarihinde yer alan soylu bir ailenin rolüne methiye düzmek yerine Ermenilerin yaşadıklarına binaen bir ağıt yakarak başlamayı tercih etmiştir. Aristakes döneminin kronikleriyle uyumlu olarak olay merkezli bir anlatı sunmaktadır Eserde verilen bilgiler Bizans, Arap ve Fars kaynaklarını doğrulayıcı ve tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Aristakes'in bir din adamı olması olayları dinsel bir yorumla anlatmasına ve yaşananları Tanrı'nın iradesine bağlamasına yol açmıştır. Bununla birlikte eserdeki şiirsel dil ve canlı tasvirler kaleminin güçlü olduğunu göstermektedir.

Eser, Bizans İmparatorluğu'nun etkinliğini yitirmeye başladığı; Selçuklu akınlarının Anadolu, Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Batı Suriye'deki tüm imparatorluk eyaletlerine ulaşmadan önceki 1000-1072 yıllarını kapsamaktadır. Aslında bu, Ermeni tarih yazıcılığı için dar bir zaman dilimidir. Eserin tarihsel anlatısının en güçlü olduğu bölümler ise daha ziyade 1000-1057/8 yıllarını kapsayan döneme aittir. Aristakes ülkesinin maddi ve manevi olarak çöküş içerisinde bulunduğu bir dönemi anlatmaktadır. Eserde Ani Krallığı'nın yükselmesi ve gerilemesi, Ermeni topraklarının Bizans tarafından ele geçirilmesi, Selçuklu akınları, kentlerin harap edilmesi, halkın kitlesel kıyımına uğraması ya da tutsak edilmesi konuları ön plana çıkmaktadır. Aristakes Ermeni ulusunun uğradığı bu yıkımın hikâyesini acıklı bir biçimde dile getirmektedir.

Aristakes, Malazgirt yenilgisi sonrası doğuda Bizans otoritesinin hızla çözülüp Türkmen akınlarının Ermenistan üzerinden kuzeydoğu Anadolu'ya ulaşacağını görebilmiştir. Nitekim Selçukluların bölgeye gelişi, İslam'ın 7. yüzyılda ortaya çıkışından bu yana Orta Doğu'da yaşanacak en büyük dönüşümün başlangıcını oluşturmaktadır. Aristakes, bir yandan Selçukluların Bizans İmparatorluğu'na karşı başlattığı mücadeleyi ele alırken diğer yandan Ermeniler ile Müslüman Türklerin karşılaşmasına dair çok değerli bilgiler sunmaktadır. Aristakes'in anlatısına bakılırsa iki topluluk arasındaki ilk temaslar pek de hoş hatıralar bırakmamıştır. Ermeniler 11. yüzyıl Anadolu'sunda yaşanan Selçuklu-Bizans mücadelesinin hem tarafı hem de şahidi konumundadırlar.

Ancak dönemin müşahidi olan Aristakes olaylara geniş bir zaman diliminden bakma olanağından yoksundur. Bundan dolayı Selçuklu akınlarını etraflı bir biçimde çözümleme çabası içerisinde değildir. Selçuklular özellikle Çağrı Bey'in akınları sonrasında bir yurt arayışı içerisinde kendilerini Anadolu topraklarında bulmuşlardır. Bizans ya da Ermenilere karşı hususi bir husumet ya da yağma faaliyeti içerisinde değildirlere. Zira ilerleyen süreçteki gelişmeler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Aristakes anlatısına inanç dünyasını da katarak baktığından dinî vurguların ağır bastığı bir metin ortaya koyarak döneminin karakteristik yazınına iyi bir örnek bırakmıştır. Bu çalışma Yakın Doğu Orta Çağı'nın en önemli olaylarından biri olan Malazgirt Savaşı'nı dönemin çağdaşı olan Aristakes'in *Tarih* adlı eserinin Ermenice metninin tercümesi üzerinden değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aristakes, Malazgirt Savaşı, Anadolu'nun Fethi, Bizans.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu/TÜRKİYE, E-Posta: fuathacisalihoglu@hotmail.com.
ORCID ID: 0000-0001-8330-4840.

ARİSTAKES LASTİVERTSİ'NİN “TARİH” ADLI ESERİNDE MALAZGİRT SAVAŞI'NA DAİR KAYITLAR

THE RECORDS OF THE BATTLE OF MANZIKERT IN THE PIECE “HISTORY” BY ARİSTAKES LASTİVERTSİ

ABSTRACT

An Armenian priest and historian, Aristakes was a personal witness of the Seljuk raids to Anatolia. From this point of view, his work entitled the *History* occupies an important place among the Armenian sources of the period. Unlike earlier Armenian historians, Aristakes had no patron. Instead of eulogizing the role of a noble family in the history of Armenia, he prefers to begin his work with a lament for what the Armenians went through. In line with the chronicles of his time, Aristakes presents an event-centered narrative. The information provided in the work verifies and complements Byzantine, Arabic and Persian sources. The fact that Aristakes was a cleric led him to narrate the events with a religious interpretation and to attribute the events to the will of God. However, the poetic language and vivid descriptions in the work show that his style was quite strong.

The work covers the years 1000-1072, when the Byzantine Empire began to lose its influence and before the Seljuk invasions reached all the imperial provinces in Anatolia, Upper Mesopotamia and North-Western Syria. In fact, this is a narrow time frame for Armenian historiography. The strongest parts of the historical narrative belong to the period 1000-1057/8. Aristakes describes a period in which his country was in material and spiritual decline. The rise and decline of the kingdom of Ani, the Byzantine conquest of Armenian lands, the Seljuk raids, the devastation of cities, and the mass slaughter or captivity of the people are the main themes of the work. Aristakes tells the story of this destruction of the Armenian nation in a pathetic manner.

After the defeat at Manzikert, Aristakes was able to foresee the rapid dissolution of Byzantine authority in the east and the Turkmen incursions into northeastern Anatolia via Armenia. Indeed, the arrival of the Seljuks in the region marked the beginning of the greatest transformation in the Middle East since the emergence of Islam in the 7th century. Aristakes provides valuable information about the Seljuks' struggle against the Byzantine Empire, as well as the encounter between Armenians and Muslim Turks. According to Aristakes' account, the first contacts between the two communities did not leave pleasant memories. Armenians were both parties to and witnesses of the Seljuk-Byzantine struggle in 11th century Anatolia.

However, as an observer of the period, Aristakes lacks the opportunity to look at the events from a wide time frame. Therefore, he did not endeavor to analyse the Seljuk raids in detail. The Seljuks found themselves in Anatolia in search of a homeland, especially after the raids of Çağrı Bey. They were not engaged in any special hostility or plundering activities against Byzantium or Armenians. Because the developments in the following period clearly reveal this. Since Aristakes also included the world of faith in his narrative, he left a good example of the characteristic literature of his period by producing a text with a predominant religious emphasis. This study analyses the Battle of Malazgirt, one of the most important events of the Near Eastern Middle Ages, through the translation of the Armenian text of Aristakes' History.

Keywords: Aristakes, Battle of Manzikert, Conquest of Anatolia, Byzantium.

GİRİŞ

Türklerin Anadolu'yu yurt tutma sürecinde Malazgirt Savaşı son derece önemli bir kırılma noktası teşkil etmektedir. Çağrı Bey'in 1018 yılında Doğu Anadolu'ya yaptığı keşif seferinin ardından Selçuklu Türklerinin bu coğrafyaya olan ilgisi artmış ve önelerinde rahatça ilerleyebilecekleri geniş bir alan açılmıştır. Bu gelişmenin sağladığı kazanımla Malazgirt Savaşı'na değin bu istikamette irili ufaklı öbekler halinde akınlarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle Malazgirt Savaşı, Anadolu'ya sızma girişimi taşıyan birçok akınla bağlantılı olarak elde edilmiş bir zaferdir.

Selçukluların Anadolu istikametinde ilerlemesi kaçınılmazdı. Uzun süre Karahanlılar ile Gazneliler arasındaki çekişmeler arasında kalmışlardı. Ayrıca gitgide artmakta olan nüfusa ve sürülere yeni alanlar açmak gerekiyordu. Bu nedenle Çağrı Bey, Doğu Anadolu'daki keşif seferinden sonra Tuğrul Bey'e verdiği raporda bu bölgede kendilerine karşı gelebilecek bir gücün olmadığını söyleyerek ihtiyaç duyulan yeni otlakların neresi olacağını açıkça işaret etmişti. Selçukluların Yakın Doğu'nun kaderini köklü bir biçimde değiştirmesine neden olan bu olaylar zincirinin yaşandığı dönemde, Bizans İmparatorluğu'nun doğuya doğru yayılma politikası gütmesi dikkat çekicidir. Özellikle II. Basileios'un Bizans'a ait doğu vilayetlerini egemenlik altına almaya yönelik politikası, Selçukluların yükselişe geçmesine neden olan gelişmelerle kesişmiştir. 11. yüzyılda yaşanan tüm olaylara, çoğu zaman Selçuklular ve Bizans arasında sıkışıp kalan Bizans'a tabi Doğu Anadolu bölgesinin yerleşik Hıristiyan halkı da şahit olmuştur. Özellikle söz konusu Hıristiyan unsurlar içinde bu döneme en yakın tanıklık edenler arasında Ermeniler yer almaktadır. Aralarındaki mezhepsel farklılıktan ötürü *Khalkedonlular* sıfatıyla Bizans'a son derece nefret duyan Monofizit Ermeniler, kaleme aldıkları kroniklerde yalnızca siyasal olaylara değil aynı zamanda dinsel çekişmelere de oldukça yer vermişlerdir.

Selçuklu akınları sonrasında, Bizans'ın doğu eyaletlerinden hızla çekilmesiyle oluşan siyasal değişim Ermenilerin kendilerine duydukları saygıyı yitirmelerine ve toplumsal ilişkilerinde birtakım sorunlar yaşamalarına yol açmıştır. Bu nedenle Ermenilerin tarihinde 11. yüzyıl çeşitli bölgelerde siyasi bağımsızlığın sona erdiği, kitlesel göçlerin gerçekleştiği kayıp bir dönem olarak görülmüştür. Aslında bu mutsuz siyasi teslimiyet anlatısındaki toprak kaybı ve yaygın yıkım, Ermeni tarih yazıcılığının geleneğiyle örtüşmez. Ermeni kronikleri; siyasi ve dinî bağımsızlığın süreklilik gösterdiği, dış tehditlere boyun eğilmediği yönünde bir anlatıya sahiptir. Bu anlatı, 5. yüzyıldan itibaren Ermeni müelliflerin eserlerinden müşterek bir izlenim olarak yansıtılmıştır. Ancak 11. yüzyıl bu egemen ulusal anlatının dışında kaldığından pek ilgi görmemiştir. Ermeni tarihine ilgi ancak 1198 yılında Kilikya'da bağımsız bir Ermeni Krallığı'nın kurulmasıyla yeniden artış gösterebilmiştir.¹ Bu bağlamda Ermeni tarihçiliğinin ana temalarından biri de Ermeni halkının bölünmesi fenomenidir. Aristakes'in dünya görüşüne göre, işlenen günahlar Hıristiyanların birlikteliğinin parçalanmasına yol açmıştır. Nitekim Kilikya Ermeni Krallığı böyle travmatik bir bölünmenin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Yaşadıkları dönemin olaylarına kaleme aldıkları kroniklerde yer veren Ermeni tarihçiler, Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesine şahitlik etme noktasında mühim bir mevki işgal etmektedirler. Bu döneme ilişkin malumatları ayrıntılı tasvirler sunan, konu ile ilgili doğrudan bilgi veren Ermeni kronik yazarlarından haber almak mümkündür. Bunlar Matteos Urhayetsi ve Aristakes Lastiverts'i adlı Ermeni kronik yazarlarıdır. Her ikisi de eserlerinde Selçukluların Anadolu'ya birçok kez düzenledikleri akınlara yer verirken, Malazgirt Savaşı hakkında da geniş bir anlatı sunmaktadır. Eserini geç bir tarihte yazan Urhayetsi'nin savaşa ilişkin anlatısı yeterince işlenmiştir. Ancak Selçukluların Anadolu'yu yurt tutmasına bizzat şahit olan Aristakes'in kayıtları üzerinde yeterli derecede durulmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda Aristakes ve onun Malazgirt Savaşı'na dair anlatısı ele alınacaktır.

Aristakes, Bizans hegemonyasından Malazgirt Savaşı sonrasına değin her baskında Ermeni toplumunun birlikteliğinin zarar gördüğünü belirtmektedir. Dolayısıyla onun anlatısının üst yapısı idealize edilmiş bir Ermeni krallığına yönelik bir vaaz niteliğindedir. Altyapısı, algılanan topyekün toplumsal çöküşün bir yansıması olarak tüm hegemonik aygıtların bölünmesi ve çöküşünü vurgulamaktadır.² Aristakes Bizanslıların ve Selçukluların Ermenilere yaptıkları fenalıkları teolojik bağlamda değerlendirerek Ermenileri suçlamaktadır. Özellikle Ermenistan'ın ulusal kilisesine ve Ermeni hanedanlarına zarar veren Ermeni lordlarını küçümsemektedir. Tüm bunlara sebep olan Bizans ve Selçuklu'ya ise nefretle bakmaktadır. Aristakes 1047 yılından sonra Selçuklu akıncılarının Kafkasya boyunca yıkıcı bir etki yaratarak başarı elde edip imparatorluk topraklarının ilhak etmesinden, dolayısıyla Ermeni soylularının tarihî yurtlarından sürülmesinden Bizans'ı sorumlu tutmaktadır.

1. Aristakes'in *Tarih* Adlı Eseri

Aristakes hakkında çok fazla bilgi yoktur. Ancak anlatısının içeriğinden onun bir Vardapet olduğu rahatça anlaşılmaktadır. Adındaki *Lastiverts'i* ibaresi, onun açıkça Lastivert bölgesinden olduğunu kanıtlamaktadır. Kroniğinin 12. bölümünde o zamanlar Erzurum'un kuzeyinde bulunan ancak günümüzde hangi yerleşime denk geldiği tespit edilememiş olan Artsin adlı bir yerleşimden bahseden yazar, bu bölge için *bizim şehrimiz* ifadesini kullanmaktadır. Buradan hareketle Lastivert şehrinin Artsin dolaylarında olduğu düşünülmektedir. Eserinde Bizans İmparatorluğu hakkındaki bilgilere de ayrıntılı bir şekilde yer verdiği için yazarın Batı Ermenilerinden olduğu yönünde bir kanaat oluşmaktadır. Aristakes eserini 1072 yılından sonra yazmıştır. Çünkü eserini Malazgirt Savaşı'nı anlattıktan sonra bitirmektedir. Eserini 1136 yılında tamamlayan Urhayetsi, 10. ve 11. yüzyılların kilise yazarları arasında Aristakes'e değinmekte ve onun çok uzun bir zaman önce öldüğünü ima etmektedir. Ancak yine de Aristakes'in kendi yazdığı kronikten yaklaşık bir tarih vermek mümkündür. Eserinin 7. bölümünde Edessa'nın Bizans egemenliğine girişini anlatırken *O zamandan beri şehir Romalılara tabidir* ifadesi bu hususta belirleyici olmaktadır. Şehrin Selçuklular tarafından 1087 yılında ele geçirildiği göz önüne alındığında Aristakes'in, eserini bu tarihten önce yazdığı rahatlıkla söylenebilir.

Aristakes'in kroniği 25 ana bölüm ve buna ilave olarak bir de kolofondan oluşmaktadır. Yazar olayları başlıklar halinde kronolojik bir sırayla işlemiştir. Aynı zamanda ayrıntılara yer verirken konudan bağımsız farklı olaylara girmekten kaçınmış ve bu hususu sık sık yinelemiştir. Buna ilave olarak eserde Hıristiyanlık öğretilerinin çok keskin bir biçimde yer aldığı dikkat çekmektedir. Genel olarak yazarın tasvir gücü bir hayli yüksektir. Bu nedenle Ermeni tarih yazarları arasında Aristakes çok ayrı bir yerde durmaktadır. Bununla beraber tasvirleri büyük ölçüde ağıt niteliği taşımaktadır. Eser bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Aristakes'in kroniğini üç temel konu

¹ Tim Greenwood, "Aristakēs Lastivert'e'i and Armenian Urban consciousness", *Byzantium in the Eleventh Century: Being in Between, Publications of the Society for the Promotion of Byzantine Studies*, Eds. Marc D. Lauxtermann, Mark Whittow, V. 19, Routledge Taylor&Francis Group, London&New York 2017, p. 196, 197.

² Nicholas S. M. Matheou, *Situating the History Attributed to Aristakēs Lastivert'e'i, 1000- 1072 The Empire of New Rome & Caucasia in the Eleventh Century*, University of Oxford Pembroke College (Unpublished Phd Thesis), Oxford 2018, p. 237.

ARİSTAKES LASTİVERTSİ'NİN “TARİH” ADLI ESERİNDE MALAZGİRT SAVAŞI'NA DAİR KAYITLAR

etrafında inşa ettiği görülmektedir. Bunlar Bizans-Ermeni ilişkileri, Selçuklu akınları ve Tondrakyan hareketidir. Eser 1000-1071 yılları arasındaki olayları ve o dönemin genel ruh halini karakterize etmesi bakımından değerlidir.

Bu açıdan eserin önemi erken bir zamanda anlaşılmalı ve Venedik'te dizilerek 1844 yılında neşredilmiştir. Ancak bu metin edisyon kritikten mahrumdur ve fontlar neredeyse okunamayacak derecede bozuktur. Bir sonraki metin neşri K. N. Yuzbaşyan tarafından, bu çalışmada da istifade edilen, uzun bir giriş yazısıyla birlikte notlandırılarak 1963 yılında Erivan'da yayımlanmıştır. Diğer bir Ermenice neşir ise bu çalışmada esas alınan V. A. Gevorgyan tarafından 1971 yılında tenkitli bir biçimde hazırlanan yayındır. Eserin doğrudan orijinal Ermenice metne dayanarak yapılan çevirisine gelince, ilkin M. E. Prud'humme tarafından 1864 yılında Fransızcaya çevrilmiştir. Metni Ermenice yayımlayan Yuzbaşyan, bu metni Rusçaya çevirerek 1968 yılında Moskova'da yayımlamıştır. Bir başka çeviri ise M. Canard ve H. Berberian tarafından yapılmış ve 1973 yılında Brüksel'de çıkmıştır. Robert Bedrosian ise Yuzbaşyan'ın yayımladığı Ermenice metni 1985 yılında İngilizceye çevirme işini üstlenmiştir. Aristakes'in eserinin Türkçe çevirilerine gelince, bu eser ilk defa İlhan Aslan tarafından Bedrosian'ın İngilizce metni esas alınarak 2019 yılında Türkçe literatüre kazandırılmıştır.³ Eser ayrıca Engin Öztürk tarafından da İngilizceden çevrilmiştir.⁴ Bu eserler Ermenice metni esas almadığından notlar ve çeviri bakımından birtakım eksiklikler içermektedir. Nitekim Öztürk'ün çevirisinde yer alan bazı yer adlarının İngilizce değil Fransızca imla ile verildiği görülmektedir.

Bu çalışmada çevirisi sunulan kısım Ermenice metne dayanmakta ve Batı dillerinden yapılan tercümelere farklılık arz etmektedir. Eserin son bölümü olan Malazgirt Savaşı ile ilgili bu kısmın çevirisinin anlaşılır olması için mümkün olduğunca dikkat edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede metnin açıklanmaya muhtaç olan yerleri için metne açıklayıcı dipnotlar eklenmiştir.

2. Pers Kralı Tarafından Yakalanan Rum Kralına Dair (Ermenice Metin Çevirisi)

Anlaşılmaz ve zor olan bu tür konuları anlatmanın veya yazıya geçirmenin gereği yoktur, hele tüm bunlardan bilgisi olan ve herhangi bir kimsenin görev vereceği ya da talep edeceği⁵ benim için... Bu nedenle bu türden tasnife giren çok önemli tarihî olayları atlayıp bu anlatıları bizden daha yetenekli ve bilge kişilere bıraktık, belki biri bunu onlardan ister, [böylece] bizler de bu bilge kişilerin isteklerini teşvik etmiş oluruz. Buna karşın, iki kralın arasındaki savaşın anlatısının ihmal edilmesi bu işe [tarihî olaya] zarar vereceğinden ötürü sadece kısaltılmış bir şekilde de olsa, böylesi büyük bir olayın anlatılmasını gerekli görüyoruz.

Kral Diogenes,⁶ kralların sırasına göre Büyük Kostandinos'tan sonra aşağı yukarı altmışıncı [Kral] idi. Ne zaman ki Pers kralının kendi krallığından az bir yer almadığını, Rum valileri kaçırap kendi ülkesinde büyük talan yaptığını ve [beraberinde] tutsaklar götürdüğünü görünce, on sene sonra korkmuş ve zayıf görünmemek için ve kendince gelecek nesillere kötü bir intiba bırakmamak adına savaşmaya karar verdi. Kibirle ve büyük bir öfkeyle karada ilerler gibi denizi geçti. Biyutania'da⁷ durup sayısız bir kalabalık topladı. Ve hala geniş ve uçsuz bir krallık sınırlarına sahipti. Bu sınırlar büyük Antiok⁸ şehrinin olduğu Piyunike⁹ vadilerinden başlayıp Van Kalesi'ne ve Her'in¹⁰ karşısındaki bütün Rıştunıkların¹¹ ülkesine kadar uzanıyordu. Kral tek bir yerde toplanmış böylesi kalabalık bir askerî birliği görünce, kibirli ve gururlu bir şekilde dünyadaki herhangi bir kralın kendisini yenmesinin imkânsız olduğunu düşündü. Ancak o, peygamberlerin sözlerindeki, kralların zaferlerinin askerlerinin kalabalığından veya güçlerinin muazzamlığından değil, aksine her şeye kadir olanın sağ elinin ve bileğinin gücünden kaynaklandığını hatırlamadı.

Şimdi, uygun olmayan bir planla başkomutanların emirleri altındaki askerî birlikleri farklı yollardan gönderip, kendisi büyük bir kalabalıkla doğuya hareket ederek büyük Teodubolis¹² şehrine ulaştı. Ve orada süvari alayını hazırladı. Günah korkunçtur ve günahkârlar Tanrı'nın bilgeliği ve kabulünden mahrum edilmişlerdir. Ve dahası en dayanılmaz olanı, geçmişteki yok olmuş kibirli halkın hatıralarından öğrenilmeyen şey yani prenslerin ve kralların sürdürdüğü kibirdir. Bu kötü alışkanlık, onu taşıyan herkesi yok eder, çünkü kibrin rakibi vecizelerde anlatıldığına göre Tanrı'nın kendisinden başkası değildir. Öyle ki [Kral], askerî birliklerinin, diğer askerî birlikler gelinceye değin dinlenmesine izin vermedi, böylece birbirlerini yiğitlik ve cesaretle teşvik ederek düşmanı yenebilecek büyük bir ordu oluşturmuştu. [Kral] yanında bulunan insanlarla zaferi elde etmek istedi. [Pers]

³ Lastivertli Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, İngilizceden Çeviren ve Notlandıran İlhan Aslan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019.

⁴ Lastivertli Aristakes, *Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler*, Çeviren ve Notlandıran Engin Öztürk, Urzeni Yayıncılık, İstanbul 2020.

⁵ Yazar burada kendisinin herhangi bir banisinin olmadığını işaret etmektedir. Aristakes Lastivertsi, *Patmutyun*, Ed. V. A. Gevorgyan, Sovetakan Groğ Hratarakçuyun, Yerevan 1971, s. 147, n. 214.

⁶ IV. Romanos Diogenes (1068-1071).

⁷ Bithynia.

⁸ Antakya.

⁹ Fenike.

¹⁰ Hoy bölgesi kastedilmektedir. Bkz. Viladimir Minorsky, *Kafkas Tarihi Çalışmaları*, çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2023, s. 67.

¹¹ Rıştunik ailesinin mülkü, Van Gölü'nün etrafını, gölün güneyindeki Mogk eyaletini, Ahtamar ve Ahlat'ı kapsıyordu. Bkz. René Grousset, *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2006, s. 280.

¹² Erzurum.

Kralının Manazkert¹³ taşrasının sınırlarındaki ordugâhına hızlıca yaklaştı. Ve oradaki Pers ordugâhının karşısına kendi hükümdarlığının çadırını kurdu ve çevresini tahkim ederek savaş gününü belirledi.

Korkuya kapılan kurnaz Pers Kralı, dağınık askerî birliklerinin Kralı [Diogenes’i] güçlendirmek için ulaşmasından önce savaşı başlatmak ve onun savaşa başlamasına engel olmak istiyordu. Üç grup yerine, iki gruba karşı savaşmanın daha iyi olduğuna inanıyordu. Bundan dolayı acele ve hızlıca ön hazırlığını Rumlardan önce tamamladı. Ta ki onların, hazırlanmış Pers ordusunun karşısına çıkmasına mecbur kalana kadar. Ve gözü pek şekilde birbirlerine saldırlarken, askerî bir düzen içinde çarpışan iki taraftan zafer kazanımı gözükmüyordu. Bu sırada tanrıtanımayan bir grup, Rum Kralına ihanet ederek, düşman tarafına geçti.¹⁴ Bu nedenle çokça askerî birlik yenildi. Bundan sonra kararsız ve cesur olmayan bir mücadele gerçekleşti. Böylelikle Persler cesaretlenip coştular ve yenilmez oldular. Rum Kralı gerçekleşenlerden bihaber olduğundan ve nedenini duymadığından dolayı büyük bir kızgınlıkla Ermeni askerî birliklerine ve halkına öfke ve nefretle baktı. Ancak onların arasında özveri ile savaşanları gördü, yetenekli Pers okçularından korkmayan, cesaretle direnen ve birçoğu gibi geri dönmeyip kralına sadık kalarak kralını terk etmeyen, ölümü gözü alan, ölümünden sonra bile sadık cesarete inanıp iyi bir isim bırakmak isteyenlere büyük bir sevgi göstererek görülmemiş ödülleri sözünü verdi.

Kral konuşlandığı yerden yukarı bakarak düşmanları gördü ve kendi askerî birliklerinin bir bölümünün kaçtığını gözlemledi. Aniden hızlıca, savaşçıya benzer şekilde hazırlanıp, şimşek gibi hızla savaş meydanına ulaştı. Cesur Perslilerin pek çoğunun cesetlerini yere serdi ve askerî birliklere korku saldı. Ancak Yeşu’ya görünen ve ona zafer kazandıran Tanrı’nın askerî birliklerinin generalinin yanında olmadığını bilmiyordu. Tanrı dışarı çıkıp askerî birliklerin yanına silah ve kalkanla gelmedi ve kılıcını çıkarıp düşmana karşı durmadı ve onları engellemedi. Gücün Tanrısı müdahale etmedi. Ne de bizim için kurtuluş ve umudun koruyucusu oldu. O bizi kendi gücünden mahrum edip, bizleri düşmanın eline bıraktı. Bizleri komşularımızın aşağılamasına maruz bırakıp, [onlara] kuzu gibi yüzülmek için verdi. Yaylarımız parçalandı, silahlarımız darmadağın oldu. Askerî bölüklerimiz zayıfladı ve gevşedi, çünkü Tanrı gücünü ve cesaretini askerî birliklerimiz ve prenslerimizden almıştı. Onların gücünü ve silah kabiliyetini alıp uygunsuz davranışlarından dolayı düşmana verdi.

Büyük tahta hükmeden Kral, korkak ve suçlu bir köle gibi yakalanıp Pers Kralının önüne getirildi. Fakat yaralayan ve sonra iyileştiren, insancılığı ve iyiliği sınırsız olan Tanrı, öğüt verdiğini tamamen yıkmaz. Aksine zayıflıklarımızı idrak edebilmemiz için bizleri sınırlar, böylece kendi onursal vekilini korudu ve affetti. Canavar düşünceli Pers Kralının kalbine sevgi bıraktı. Ve böylelikle o, kendi sevgili kardeşi gibi büyük bir şefkatle onu azat etti.

Ancak Tanrı’nın yabancıların elinden kurtardığını, kendi halkı haince, rezil ederek gözlerini oymak suretiyle öldürdü. Krallığın üstüne durmaksızın kan döktüler. Bundan sonra prenslerin ve askerlerin gücü sona erdi. Ve o krallık bir daha zafer görmedi. Prensler kıskançlık ve hainlik içindeydiler ve divanın adaletini sona erdirdiler. Ülkeyi kurtarmak yerine sadece soydular. Bundan dolayı Tanrı öfke içinde intikamcı bir duygu ile pek çok milleti üzerlerine gönderdi. Lusnalerner’den¹⁵ [Aydağları] ve o büyük gölün¹⁶ kenarlarından, Hindistan’ın¹⁷ kuzeyinden yabancı diller konuşan zalim halkları taşkın seller gibi ülkemizin üstüne getirdi. Okyanus denizinin¹⁸ kenarında, büyük şehrin karşısında karargâhlarını kurdular. Hıristiyanlık dinini ve düzenini ortadan kaldırmak için bizim bütün ülkemize kan ve ceset doldurdular.

Böylece, Pers Kralı Alparslan¹⁹ gerçekleştirdiği galibiyetleri ve üç savaşın başarısı (ilk kez Manazkert’in zapt edilemez²⁰ olduğu doğru olsa da, pek çok taşra bölgesini kılıç ve esaretle aldı. Dahası Ani’yi kılıçla yüzüp ve ateşe vererek çöle çevirdi) nedeniyle korkusuzca ve cesaretle dışarı çıkıp Rum Kralının karşısına dikildi. Ancak o aklından yemin etmişti ki, eğer onu yakalarsa sevgi ve şerefle kendi krallığına doğru özgür bırakacaktı. Ve bu yeminini Pers ve Rum krallıklarının arasında barış olması için tasdik etti.²¹ Savaştan galip çıkınca, ne istediye olmuş, titrediği ve korktuğu kişi, bir hizmetçi gibi zincirlerle önünde bağlanmıştı. Tanrı ile arasında olan yemini

¹³ Malazgirt.

¹⁴ Aristakes savaşta yer değiştirenlerin isimlerini anmıyor. Ancak bunların Uzlar ve Peçenekler olduğunu diğer bir Ermeni kronik yazarı olan Matteos Urhayetsi’den öğrenmek mümkündür. Urhayetsi onların isimlerini açık bir biçimde *Uz [Ուզ] ve *Padzunak [Պաձնակ] olarak anmıştır. Bkz. Matteos Urhayetsi, *Jamanakagrutivn*, Tparan Mayr Atorots Srboy Eçmiatzni, Vağarşapat 1898, s. 201-202.

¹⁵ Habeşistan ülkesinin güneyi. Bkz. Aristakes, *Patmutyun*, s. 147, n. 216.

¹⁶ Akdeniz kastedilmektedir. Bkz. Aristakes, *Patmutyun*, s. 147, n. 216.

¹⁷ Ermenice metnin notlarında buranın Habeşistan olduğu belirtilmiştir. Bkz. Aristakes, *Patmutyun*, s. 147, n. 217.

¹⁸ Hazar Denizi.

¹⁹ Selçuklu Sultanı Alparslan (1064-1072).

²⁰ Burada Aristakes’in Malazgirt’in üç defa kuşatılması ifadesinden, Tuğrul Bey’in 1054 yılındaki başarısız kuşatmasını garip bir biçimde Alparslan’a mal ettiği anlaşılıyor. Yazar metinde, hiçbir şekilde Tuğrul Bey’in adını anmıyor. Ondan genelde Tacik Sultanı [տաճիկացի Սուլթան] olarak söz ediyor. Metnin devamından anlaşılacağına göre Aristakes, Selçukluların Malazgirt Savaşı’ndaki başarısını onların daha önce elde ettiği Ani zaferine bağlıyor. Ancak onun Alparslan’ın adını açık bir şekilde *Pers Kralı Alparslan* [Քրոնիկոսի Սլաւոնի] olarak anması, Tuğrul Bey’le Alparslan’ı birbirinden ayırt ettiğinin kanıtıdır. Fakat Tuğrul Bey tarafından gerçekleştirilen başarısız kuşatmanın (1054) Alparslan’a atfedilmesi anlaşılabilir değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aristakes, *Patmutyun*, s. 147, n. 218.

²¹ Alparslan ile Diogenes arasındaki anlaşmaya İslam kaynakları da değinir. Malazgirt Savaşı’na dair İslam kaynakları için bkz. Faruk Sümer, Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara 1971.

ARİSTAKES LASTİVERTSİ'NİN “TARİH” ADLI ESERİNDE MALAZGİRT SAVAŞI'NA DAİR KAYITLAR

hatırladı. Ve onu kaldırarak sağına oturtup, sadık bir dostu gibi onurlandırmak suretiyle anlaşma yaptı. Buna göre “Bundan sonra senin ve benim aramda düşmanlığa gerek yoktur, barış içinde sen krallığını sürdürürsün, biz de Pers hükümdarlığını [sürdürürüz], ancak savaşta kazanılanlar bana kalır ve bir daha sizin ülkenize sefer düzenlemeyiz”. Ve büyük bir şerefle onu serbest kıldı. Daha sonra [Diogenes'in], beylerinin hainlikleriyle yakalanıp gözlerinin kör edildiğini, krallığına ulaşmadan işkencelerle öldüğünü görünce, dalgalanıp öfke doldu. Canının öfkesini almak istedi. Ancak ölüm ona da ulaştı. O da bu dünyanın topraktan doğanlarının ardından, kralların ve fakirlerin beraber yaşadığı yere gitti.

DEĞERLENDİRME

Aristakes'in Malazgirt Savaşı hakkında kaleme aldığı bölüm tarihî bilgiler sunmakla birlikte daha ziyade uzun bir vaaz niteliği taşımaktadır. Nitekim zaferin yalnızca Tanrı aracılığıyla kazanılabileceği ve kendi güçlerine kibirli bir şekilde güvenenlerin sonunda başarısızlığa uğrayacağı düşüncesi teolojik ve ahlaki bir tavrın yansımasıdır. Aristakes Selçukluların Doğu Anadolu'ya nüfuz etmesinde önemli bir mevki tutan Malazgirt Savaşı'nı çok fazla irdemeyip olayların gelişimini sadece ilahi takdire bağlayarak bu öznel yaklaşımını sürdürmüştür. Elbette mağlubiyetin neticeleri onu bir suskunluğun içine sokmuş da olabilir. Nitekim Aristakes birçok önemli ayrıntıyı bilerek dile getirmedikini ve bunun yerine bu savaşla ilgili özet mahiyeti taşıyan bir anlatı sunacağını belirtmiştir.

Aristakes belki taraf olduğundan belki de Diogenes'in kibirli tavrına tepkisinden dolayı anlatısına, savaşın tasvirinden önce imparatora duyduğu hisleri yansıtmayı tercih etmiştir. Aristakes Alparslan'ı kurnaz ve korkak biri olarak tanımlarken Diogenes'i kibirli, aceleci ve günahkâr görmektedir. Diogenes'in büyük bir imparatorluğa sahip olması ve sayısız asker toplaması, Aristakes'in onu Tanrı aracılığıyla hükmetmeyi istemeyen sadece kendi gücüne güvenen kibirli bir hükümdar olarak resmetmesine sebep olmuştur.

Malum olduğu üzere Bizans ordusunda yer alan, Aristakes'in tanrıtanımaz olarak nitelediği bir grubun Selçuklu ordusu saflarına geçmesi savaşın seyrini değiştirmiştir. Aristakes, yaşananlardan habersiz olan Diogenes'in ilkin bu olaydan Ermenileri sorumlu tuttuğunu belirtse de sonrasında bu askerlerin azmini görünce tavrını değiştirdiğini ifade etmektedir. Aristakes mağlubiyetten kendi halkının sorumlu tutulmaması için böyle bir anlatı içerisine girmiş olabilir. Ancak daha da önemli olan husus Ermenileri Bizanslılarla aynı hizada konumlandırmasıdır. Burada Aristakes'in yüceltilmiş Romalı kimliği yerine ayrıcalıklı ve sadık Ermeni kimliğini öne çıkarma çabası içinde olduğu sezilmektedir. Buna mukabil Bizanslıların hem kaçarak savaşın gidişatını bozması hem de beklenmedik bir şekilde Diogenes'i öldürmesi Aristakes'in gözünde affedilmez bir günahı. Zira Aristakes'e göre Tanrı'nın merhameti ile Alparslan'ın Diogenes'i serbest bırakması imparatorun Tanrı tarafından affedildiğinin işaretiydi. Diogenes'in öldürülüşü Bizanslıların Tanrı'nın iradesine karşı gelerek günahkârlıklarını pekiştirdiği bir olaya dönüşmüştür. Aristakes bu olaydan sonra ilahi adaletin bozulduğuna, prenslerin ülkeyi talan ettiğine bunun üzerine de Tanrı'nın Bizans İmparatorluğu'nun üzerinden elini çekerek kendilerini de terk ettiğine inanmaktadır. Aristakes tüm yaşananlara rağmen ahlaki bir tavır sergileyerek Alparslan'ın gösterdiği duruşu görmezden gelmemiş ve bu konuda taraf tutmaksızın onun hakkını vermiştir.

Malazgirt Savaşı sonunda Bizans'ın bölgeden uzaklaştırılmış olmasını ilahi bir yazgı olarak değerlendiren Aristakes, zamana ve mekâna tanıklık ederken anlatısına daha ziyade kendi görüşlerini ekleyerek farklı bir anlatının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aristakes savaşın gidişatı detaylandırmadığı gibi Selçukluların etnolojik yapısına da değinmemiştir. Savaşın kaybedilmiş olması karşısında hesaplaşacağı bir suçlu arayışı içerisindedir. Bu bazen Diogenes'in şahsiyeti bazen Bizans prensleri bazen de Bizans askerleri olabilmektedir. Bu süreç metinde âdeta bir günah çıkarma seansı gibi kaleme alınmıştır. Eserinin tamamına bu açıdan bakıldığında Ermeni halkının sesi olma gayretini gösteren yalnız başına bir müverrih olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

ARİSTAKES LASTİVERTSİ, *Patmutyun*, Ed. V. A. Gevorgyan, Sovetakan Groğ Hratarakçutyun, Yerevan 1971.

ARİSTAKES LASTİVERTTSİOY, *Patmutivn*, Ed. K. N. Yuzbaşyan, Haykakan SSR Gitutyunneri Akademiayi Hratarakçutyun, Yerevan 1963.

BEİHAMMER, Alexander Daniel, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia ca. 1040-1130*, Routledge Taylor&Francis Group, London&New York 2017.

GREENWOOD, Tim, “Aristakēs Lastivertc'i and Armenian Urban consciousness”, *Byzantium in the Eleventh Century: Being in Between, Publications of the Society for the Promotion of Byzantine Studies*, Eds. Marc D. Lauxtermann, Mark Whittow, V. 19, Routledge Taylor&Francis Group, London&New York 2017, ss.196-219.

GROUSSET, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul 2006.

LASTİVERTLİ Aristakes, *Ermeni Bir Rahibin Gözünden Selçuklular ve Anadolu'nun Fethi*, İngilizceden Çeviren ve Notlandıran İlhan Aslan, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019.

LASTİVERTLİ Aristakes, *Bizans ve Türkler Arasında Ermeniler*, Çeviren ve Notlandıran Engin Öztürk, Urzeni Yayıncılık, İstanbul 2020.

MATHEOU, Nicholas S. M., *Situating the History Attributed to Aristakēs Lastiverc'i, 1000- 1072 The Empire of New Rome & Caucasia in the Eleventh Century*, University of Oxford Pembroke College (Unpublished Phd Thesis), Oxford 2018.

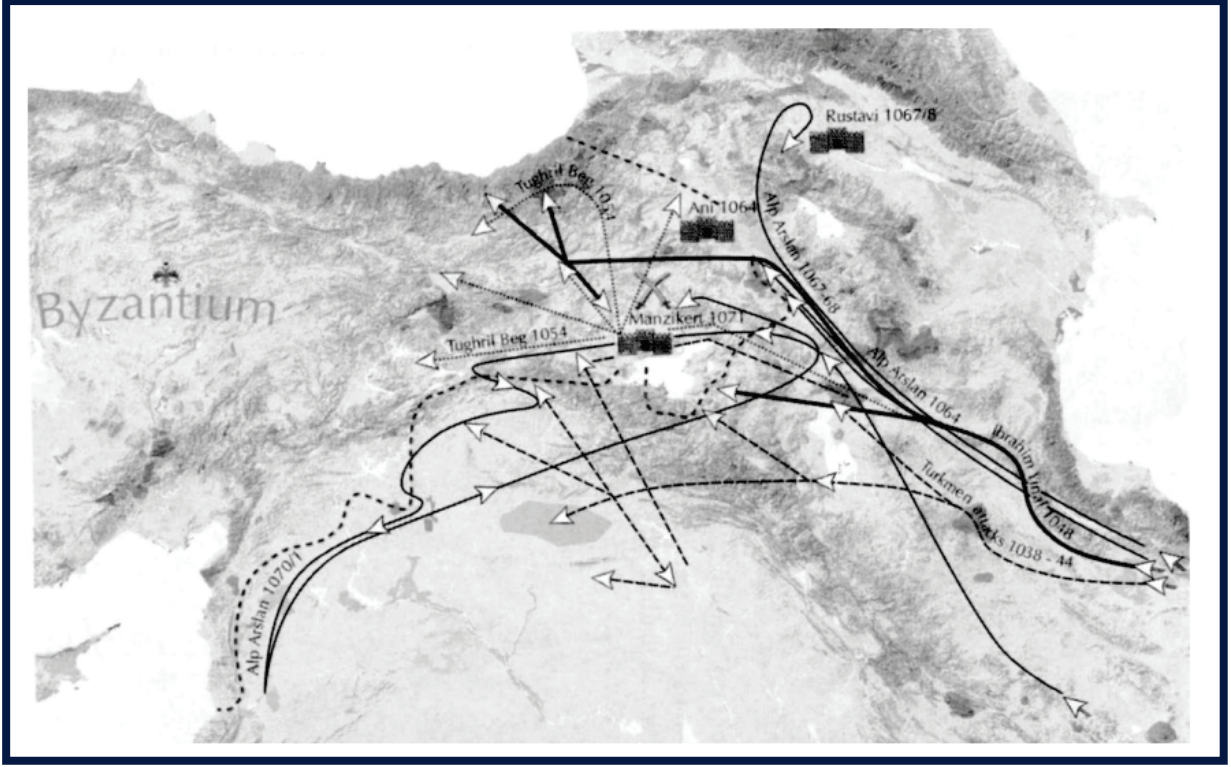
MATTEOS URHAYETSİ, *Jamanakagrutivn*, Tparan Mayr Atorots Srboy Eçmiatzni, Vağarşapat 1898.

MİNORSKY, Viladimir, *Kafkas Tarihi Çalışmaları*, çev. İlhan Aslan, Post Yayınları, İstanbul 2023.

SÜMER, Faruk, SEVİM, Ali, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara 1971.

ARİSTAKES LASTİVERTSİ'NİN “TARİH” ADLI ESERİNDE MALAZGİRT SAVAŞI'NA DAİR KAYITLAR

EKLER

Harita 1: Tuğrul Bey ve Alparslan döneminde Türkmen akınları ve Selçuklu seferleri.²²

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

²² Alexander Daniel Beihammer, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia ca. 1040-1130*, Taylor&Francis Group, London&New York, 2017, p. xii.